

Z HISTORII ROLNICTWA

MICHAŁ STRZEMSKI

STO PIĘCDZIESIĄT LAT POLSKIEJ KLASYFIKACJI GRUNTÓW

Pierwsza polska klasyfikacja gruntów została opracowana dla celów skarbowych już w 1817 r. Uległa ona następnie przedyskutowaniu i zatwierdzeniu w ramach kompetencji Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego. Aprobata Rządu uzyskała ta klasyfikacja w 1818 r.

Według pierwszej redakcji tabeli klasyfikacyjnej wyróżniano dwie klasy gruntów ornych pszennych i trzy klasy gruntów ornych żytnich. Następne redakcje tej tabeli, pochodzące z lat 1822 i 1841 dopuszczały wyodrębnienie także czwartej klasy żytniej, która obejmowała jednak nieużytki rolnicze, eksploatowane przez rolników tylko na skutek koniunkturalnego głodu ziemi.

Druga klasa pszena gruntów ornych dzieliła się na dwa oddziały (poddziały). Oddział pierwszy obejmował ziemie ciężkie, a drugi te ziemie lżejsze, na których obok żyta plonowała dobrze pszenica.

Łąki dzielono na cztery klasy według ich wydajności i z częściowym uwzględnieniem jakości siana.

Za bardzo niedoskonałą uważano powszechnie klasyfikację pastwisk, podzielonych na trzy klasy, wyodrębniane porównawczo w nawiązaniu do klas użytków łąkowych.

Co się tyczy łąk, to trzeba jeszcze podkreślić, że osobno klasyfikowano łąki tzw. „oddzielne”, stanowiące właściwe trwałe użytki zielone, a osobno tzw. „polowe” (przemienne, śródpolne). Biorąc pod uwagę podział łąk na dwie kategorie, z których każda rozpadała się na cztery klasy, można powiedzieć, że wyróżniano nie cztery klasy tych gruntów, ale osiem, co ze szczególnym naciskiem podkreślał w swoim czasie Adolf Kurtz (Roczniki Gospodarstwa Krajowego, t. 38, str. 628, 1860 r.).

Klasyfikacja skarbowa podlegała bardzo ostrej krytyce ze strony Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim (1858—1861). Pierwsze oznaki krytycznego stosunku ogółu rolników zrzeszonych w tym Towarzystwie do omawianej klasyfikacji ujawniają się w protokóle z posiedzenia Komitetu T.R. z dn. 29. XII. 1859 r. (Roczniki G.K., t. 38, str. I—XVIII). Bardzo konkretne zarzuty w stosunku do tabeli klasyfikacyjnej znajdujemy w protokóle z trzeciego posiedzenia Sekcji Ogólnej Komitetu T.R. z dn. 5. II. 1860 r. (R.G.K., t. 38, str. 601—649; główny

referent — Adolf Kurtz). Dalsze krytyczne jej oświetlenie znalazło swój wyraz w „Sprawozdaniu Delegacji ustanowionej dla zaprojektowania zmian, jakieby potrzebnymi okazały się przy zastosowaniu skarbowych Instrukcji klasyfikacyjnych i detaksacyjnych do dóbr prywatnych” (R.G.K., t. 42, str. 89—136, 1861 r.). Sprawozdanie to było zredagowane przez Konstantego Górskiego przy udziale H. Rostropowicza, L. Rossmanna i Wł. Wolffa, a uzupełnione przez protokólną wypowiedź M. Kryńskiego.

Krytyka skarbowej tabeli klas gruntów była bardzo wszechstronna. Główne zarzuty dotyczyły jej niedociągnięć w zakresie ekonomiczno-szacunkowym, słabego uwzględnienia w jej treści przyrodniczych właściwości gleb oraz braku regionalizmu w jej praktycznym zastosowaniu.

Na brak dokładnej charakterystyki przyrodniczej gleb zaliczanych do różnych klas zwracał szczególną uwagę znany działacz Towarzystwa Rolniczego Adolf Kurtz.

Tenże Adolf Kurtz uwypuklał także potrzebę instrukcji regionalnych.

Poglądy Adolfa Kurtza były podzielane przez ogół członków Towarzystwa Rolniczego, które niestety istniało bardzo krótko i nie zdążyło opracować nowej, pełnej tabeli klas gruntów z regionalnymi załącznikami. Przykładowy projekt instrukcji regionalnej objął tylko okręg Sochaczewski. Bardzo poważnym osiągnięciem Towarzystwa było natomiast opracowanie przez Delegację Gleboznawczą i Kierownika Stacji Chemicznej T.R. Teofila Cichockiego nomenklatury regionalnej gleb z komentarzami. Nomenklatura ta znalazła później praktyczne zastosowanie w tabelach klasyfikacyjnych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego.

Dalsze dzieje klasyfikacji skarbowej były nie bardzo chwalebne. Rozwiązanie Towarzystwa Rolniczego, które nastąpiło w 1861 r. łączyło się z wykluczeniem inicjatywy czynników krajowych w tym zakresie.

Po uwłaszczeniu chłopów w 1864 r. wprowadzono w życie skarbowe tabele klasyfikacyjne,¹ bez porównania prymitywniejsze od tych z lat 1818, 1822 i 1841, które były tak krytykowane przez ogół rolników b. Królestwa Polskiego.

Wprowadzenie nowej klasyfikacji nie oznaczało jednak całkowitego

¹ Ustawa z 1866 r. przewidywała następujący „podział gruntu do rozkładu dworskiego podatku gruntowego: Klasa I — a) grunty orne, zdatne pod zasiew pszenicy, b) grunty orne nizinne, z powodu rozlewu wód na wiosnę lub w jesieni niezdatne pod zasiew pszenicy, lecz mogące wydawać obfity plon zboża jarego, kartofli, buraków itp., c) grunty znajdujące się pod ogrodami warzywnymi, owocowymi i angielskimi, d) grunty w osadach dworskich pod budowlami i między temiż; Klasa II — należą tu wszystkie grunty orne, z wyjątkiem zaliczonych do klasy I, tudzież do klasy V pod literą a; Klasa III — Łąki dwu- i wielokośne;

anulowania przepisów klasyfikacyjnych z lat 1818—1841. Wyznaczało im raczej inną rolę. Wobec zróżnicowania podatków gruntowych zależnie od poszczególnych guberni Królestwa Polskiego (było ich wtedy 10: Warszawska, Kaliska, Kielecka, Lubelska, Łomżyńska, Piotrkowska, Płocka, Radomska, Siedlecka i Suwalska) wykorzystywano dawne przepisy do określania tzw. taryf gubernialnych, wahających się np. w obrębie nowej klasy pierwszej gruntów dworskich od 35,2—67,2 kopiejek za 1 mórg 300-prętowy miary nowopolskiej, a w obrębie nowej klasy pierwszej gruntów włościańskich od 36—68 kopiejek. Ponadto utrzymano w całej rozciągłości przepisy z 1841 r. dla dóbr tzw. donacyjnych.

Prymitywne klasyfikacje skarbowe użytków — bo raczej nie gruntów — z lat 1866—1868, miały oczywiście bardzo ograniczone zastosowanie i w żadnym wypadku nie mogły się na nic przydać instytucjom bankowym i kredytowym, które w szacowaniu dóbr ziemskich musiały się opierać na danych nie tylko konkretnych, ale i dość szczegółowych. W bardzo poważnych tarapatach znalazło się m. in. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. Towarzystwo to wobec najdalej posuniętych niedoskonałości wszelkich schematów skarbowych uznało za konieczne opracowanie własnej tabeli klas gruntów. Po dłuższej i mozolnej pracy specjalnej komisji powołanej do opracowania tego zagadnienia, sprawa klasyfikowania gruntów doczekała się wreszcie pewnego rozstrzygnięcia.

Otóż w 1872 r. została zatwierdzona przez Ogólne Zebranie Naczelnych Władz Towarzystwa Kredytowego dla wszystkich jego oddziałów następująca ogólna klasyfikacja gruntów:

A. Grunty orne

1. Grunt pszenny klasy I
2. Grunt pszenny klasy II
3. Grunt żytni klasy I
4. Grunt żytni klasy II
5. Grunt żytni klasy III.

B. Łąki

1. Klasa I — Łąki wydające z morga przynajmniej 40 centn. dobrego siana,

Klasa IV — łąki jednokośne; Klasa V — a) grunty orne, z powodu małej urodzajności zasiewne tylko co 3 lub 6 lat żytem, albo tatarką, b) pastwiska wyłącznie dworskie, lub wspólnie z włościanami, c) przestrzenie leśne, krzaki i zarośla”.

Wg ustawy z 1868 r., dotyczącej ustalania podatku gruntowego włościańskiego, rozróżniano grunty: Klasy I — znajdujące się pod zabudowaniami, placami i siedzibami, ogrody warzywne i owocowe, grunty orne gleby najlepszej, pszennej; Klasy II — grunty orne gleby dobrej i średniej, żytniej; Klasy III — łąki; Klasy IV — lasy, zarośla, krzaki, pastwiska, wygony, grunty orne gleby najłichszej, obsiewane co 3 lub 6 lat.

2. Klasa II — Łąki wydające z morga przynajmniej 30 centn. dobrego siana,
3. Klasa III — Łąki wydające z morga 20 centn. dobrego siana,
4. Klasa IV — Łąki wydające z morga przynajmniej 12 centn. dobrego siana,
5. Klasa V — Łąki wydające z morga przynajmniej 8 centn. dobrego siana.

Uwaga: Siano podzielono na dobre, średnie i liche przyjmując że jednemu cetnarowi siana dobrego odpowiada 1,5 ctn. siana średniego, a 2 ctn. siana lichego.

C. Pastwiska

1. Pastwiska oddzielone, położone koło zabudowań folwarcznych, ... pastewnikami zwykle zwane,
2. Pastwiska polne, od zabudowań folwarcznych odległe (średnie i liche),
3. Pastwiska nizinne natury łąkowej (dobre, średnie, liche).

Schematy klasyfikacyjne Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego zaopatrzone są w liczne komentarze ogólne i regionalne, pozwalające nam zorientować się, że na wydzielenie klas gruntów ornych składają się kryteria mieszane. Obok przyrodniczych właściwości gleb i ich przydatności rolniczej, uwzględnia się także wysokość plonów. Łąki klasyfikuje się wyłącznie na podstawie plonów i jakości siana. Klasyfikacja pastwisk stanowi pochodną klasyfikacji użytków ornych i łąk ze specyficznym uwzględnieniem kryteriów sytuacyjnych.

W ogólnych i regionalnych opisach gleb zaliczanych do poszczególnych klas użyta jest nomenklatura ludowa, która uzyskała prawo obywatelstwa w publikacjach jeszcze w pierwszej połowie zeszłego stulecia i została następnie rozpowszechniona przez Towarzystwo Rolnicze (1858—1861).

Pierwsza klasyfikacja bonitacyjna gruntów TKZ nie zdała w pełni egzaminu życiowego. Wobec tego Towarzystwo przystąpiło na początku lat osiemdziesiątych do opracowania nowej, ulepszonej i uzupełnionej tabeli klas gruntów, która została zawarta w „Przepisach taksy dóbr ziemskich, ułożonych w rozwinięciu ustawy Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskiem, zatwierdzonych przez Ministra Skarbu dnia 11 (23) maja 1884 r.". Przepisy te obowiązywały bardzo długo. W „Zbiorze praw i przepisów Tow. Kredytowego Ziemskiego w guberniach Królestwa Polskiego" (t. 14), wydanych w Warszawie w 1911 r. znajdujemy tabelę klas gruntów analogiczną do tej, która została wprowadzona do szerokiego zastosowania w 1884 r.

Według tabeli klas gruntów TKZ z lat 1884 i 1911 wyróżnia się 7 klas gruntów orných, 5 klas gruntów łąkowych i 4 klasy gruntów pastwiskowych. Ponadto tabela zawiera dane dotyczące bonitowania gruntów pod lasami i zaroślami oraz gruntów poleśnych.

Gleby należące do poszczególnych klas użytków orných zostały bardzo szczegółowo wyliczone i opisane.

Gleby łąkowe i pastwiskowe nie zostały przez TKZ w ogóle scharakteryzowane. Podano natomiast w załącznikach dość szczegółowe opisy porostu łąkowego i pastwiskowego. Co się zaś tyczy gruntów orných, to ich przyrodniczo-gleboznawcza charakterystyka została uzupełniona przez podanie charakterystycznych dla nich chwastów polnych.

Grunty zalesione i zakrzewione klasyfikowało TKZ w bardzo specyficzny sposób. Przede wszystkim dzielono je na dwie kategorie, tj. na takie które można włączyć po wylesieniu do użytków orných i na takie, które nadają się pod łąki. Pierwszą z kategorii określano po prostu jako grunty „polne” pod lasami, a drugą jako zalesione (wzgl. zakrzewione) grunty „łąkowe”.

Intencje regionalizacji tabeli klas gruntów przeniknęły z byłego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim do Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, ale nigdy nie zostały merytorycznie zrealizowane. Regionalizacja ograniczała się wyłącznie do tego, że stosowano uznaną przez Towarzystwo Rolnicze regionalną (ludową) nomenklaturę gruntów, podając w komentarzach i załącznikach do przepisów odpowiednie definicje poszczególnych, regionalnie wyróżnianych gleb. Przy tym opisywano gleby trochę szczegółowiej pod względem przyrodniczym. W ten sposób wykonywano częściowo chlubny testament Towarzystwa Rolniczego, którego dłuższy żywot przyczyniłby się niewątpliwie do szybkiego rozwoju wiedzy o glebie w naszym kraju.

Rolnicy pozostałych zaborów (Pruskiego i Austriackiego) wykazywali nie mniej, a może nawet i więcej inicjatywy w zakresie bonitacji użytków rolných i gleb. Jednakowoż inicjatywa ich była w większym stopniu odgórnie hamowana. Wskazują na to przykłady zaczerpnięte z historii innych Towarzystw Kredytowych (np. Prus Zachodnich, Poznańskiego lub Śląskiego). W związku z tym, jeśli mówimy nie o historii klasyfikacji gruntów i kartografii bonitacyjnej w Polsce, lecz o dziejach tych przedsięwzięć według polskich koncepcji ograniczamy się głównie do ziem b. Królestwa Polskiego.

Po pierwszej wojnie światowej stosowano początkowo w różnych częściach kraju różne tradycyjne systemy klasyfikowania gruntów. Jednocześnie zaczęły się pojawiać rozmaite ich modyfikacje o tendencjach unifikacyjnych. W 1920 r. pojawiła się klasyfikacja Głównego Urzędu Ziemskiego, opracowana przez Sławomira Miklaszewskiego, Zdzisława

Czałbowskiemu (szefa Sekcji urzędów Rolnych) i Stefana Moszczeńskiemu (profesora SGGW w Warszawie). Klasyfikacja ta została oparta zasadniczo na systemie TKZ, ale pod wieloma względami różniła się od tego systemu. Użytki orne podzielono na 8 klas bonitacyjnych, a łąki na 5. Klasyfikację pastwisk (podzielonych wstępnie na górskie i nizinne) nawiązano do klasyfikacji gruntów ornych. Rejestry i opisy gleb zaliczanych do klas użytków ornych potraktowano bardzo szczegółowo. W charakterystyce klas trwałych użytków zielonych oparto się głównie na szańcu roślinnej i stosunkach hydrologicznych.

Zgodnie z dawną taryfą szacunkową Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Główny Urząd Ziemski przyjął następujące przeliczniki dla klas gruntów ornych:

1 ha gr. kl. I = 1,25 gr. kl. II = 1,5 gr. kl. III = 2 ha gr. kl. IV = 4 ha gr. kl. V = 10 ha gr. kl. VI = 20 ha gr. kl. VII = 30 ha gr. kl. VIII.

Jak się później okazało — przeliczniki te prowadziły do bankructwa posiadaczy gruntów klas: III, IV i częściowo V.

Klasyfikacja Głównego Urzędu Ziemskiego z 1920 r. doczekała się w późniejszych latach licznych modyfikacji i była zaopatrywana w różne komentarze. Różne były także formy jej regionalnej interpretacji. Pełne i względnie udane ujednoczenie tabeli klas gruntów dla całego kraju zostało jednak osiągnięte dopiero w 1935 r., kiedy to ukazała się kompletna tabela klas gruntów Ministerstwa Skarbu wraz z instrukcją ogólną, uzupełnianą następnie przez szczegółowe instrukcje regionalne (Ustawa z dn. 26. III. 1935).

Była to klasyfikacja sześcioklasowa w odniesieniu do gruntów ornych, łąk, pastwisk i gruntów pod wodami, a trzyklasowa w odniesieniu do gruntów pod lasami. W ramach tej klasyfikacji przewidziano ponadto wyodrębnienie nieużytków jako osobnej kategorii gruntów. Załączniki do tabeli klas gruntów określały dokładnie nie tylko gleby, ale również inne czynniki siedliskowe, warunkujące potencjalną produktywność gleb. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że tabeli klas gruntów oraz instrukcji ogólnej towarzyszyły szczegółowe instrukcje regionalne, opracowane dla wszystkich województw (wydane w latach: 1935—1937).

Klasyfikacja gruntów przeprowadzona wg ustawy z 1935 r. znajdowała swój pełny wyraz w wielkoskalowych opracowaniach kartograficznych terenów rolnych.

Postępy nauki o glebie i terytorialne przeobrażenia Państwa Polskiego stworzyły po drugiej wojnie światowej konieczność stworzenia nowej tabeli klas gruntów oraz nowych instrukcji ogólnych i regionalnych. Osiągnięcia nowej klasyfikacji (realizowanej od 1956 r.) omówimy w osobnym artykule po całkowitym zakończeniu aktualnej akcji klasyfikacyjnej.